

L'exemplar incunable de les *Transformacions* d'Ovidi en versió de Francesc Alegre (Barcelona, Pere Miquel, 1494) a 'La Casa del Libro' de San Juan de Puerto Rico

Rafael M. Mérida Jiménez
(Universitat de Lleida)

Amb aquesta nota voldria donar a conèixer l'exemplar de les *Transformacions* ovidianes, en versió de Francesc Alegre, custodiat a "La Casa del Libro", museu instal·lat a San Juan de Puerto Rico, de l'incunable nascut al taller barceloní de Pere Miquel el 24 d'abril de 1494.¹ Com he tingut ocasió de valorar en dos treballs anteriors,² la magnífica col·lecció d'impressos dels segles XV i XVI d'aquesta institució privada —i, especialment, la secció que recull peces de les més importants impremtes dels regnes hispànics d'aquelles centúries— resulta ben poc coneguda, en part com a conseqüència malaurada del fet que no hagi estat catalogada correctament i completa.³

L'imprès quattrocentista del clàssic d'Ovidi, dedicat a l'infanta Joana —molt abans, per cert, que les atzaroses circumstàncies familiars i dinàstiques afavorissin el seu ascens al tro de Castella—, no és un desconegut de les nostres biblioteques, sortosament, tot començant per la Nacional de Catalunya (11-VII-16; Bon 10-VI-29), i seguint per les de l'antic Seminari (Inc. 20 i 20 bis), de la Universitat de Barcelona (Inc. 515) o del Palau de Perelada (093 Ovidi T; Reg. 4141). Com hom pot constatar a BITECA ("Bibliografia de Textos Catalans Antics"), el prestigi del seu autor i la novetat que suposà la traducció d'un clàssic tan imprescindible com és aquesta obra han assegurat la seva conservació, i adquisició, per part de nombroses institucions europees (Universi-

1. El nostre exemplar va ser presentat a *Libros españoles. Siglos XV-XVI. Colección La Casa del Libro*, San Juan, Puerto Rico, sense data, però c. 1994, que és una edició institucional, sense ISBN, preparada per María Teresa Arrarás. Apareix citat a la pàg. 15, com (sic): "Ovidius Naso, Publius. Transformaciones (Traducido por Francisco Alegre). Impreso en Barcelona por Pedro Michael el 24 de abril de 1494. Stillwell O169".

2. Rafael M. Mérida Jiménez, "Dos raros incunables en lengua catalana", *Revista de Literatura Medieval*, 17 (2005), pp. 177-192, i "Notes per a un exemplar de la *Conquesta de València* (València, Diego de Gumiel, 1515)", *Tirant*, 11 (2008), pp. 143-156.

3. Els únics esforços que conec, a més dels treballs ja citats, són els de Patricia Davis, *La temprana imprenta sevillana. Colección La Casa del Libro*, San Juan de Puerto Rico: Casa del Libro, 1997, 63 pp., amb pròleg de María Teresa Arrarás (pp. 5-8). Vegeu *Repetitiones. Serie de conferencias en La Casa del Libro*, San Juan de Puerto Rico: Casa del Libro, 2001, 24 pp., amb les xerrades de María Teresa Arrarás ("El legado hispánico en La Casa del Libro", pp. 7-15) i d'Araceli Ortiz-Azancot ("Conspiración y colaboración: La relación entre escritor e ilustrador", pp. 17-23).

tat de Cambridge: Inc. 3.h.5.3; Biblioteca Britànica, a Londres: IB.52537. 1890-06-19; Biblioteca Nacional-Mitterrand, a París: Rés. G.YC.441; Biblioteca Municipal de Versailles: G225, procedent del llegat Morel-Fatio; Biblioteca Huntington de San Marino: 5143), i nord-americanes (dos exemplars a la Hispanic Society, de Nova York), sense oblidar els exemplars a la Biblioteca Nacional d'Espanya (I-1774; I-2435), a la Reial Acadèmia de la Història (Col·lecció San Roman, Inc. 9) i a la Biblioteca de Palacio (I/92). Val a dir que si bé gràcies al petit catàleg de Mª Teresa Arraràs coneixiem l'existència d'aquest exemplar, encara no havia estat descrit de manera detallada.

L'exemplar en format foli conté només la primera part de l'obra, que és la versió catalana de les *Transformacion*; de manera que falta el text de Francesc Alegre, de notable interès d'acord amb les valoracions de Lola Badia,⁴ que és una peculiar adaptació del *De genealogia deorum* de Giovanni Boccaccio. L'enquadrernació és de pergamí del segle XVI amb solapes i tanques de corda. La seva foliació, així, és: II + 6 + blanc + i-cxxxiiii (aquest darrer f. sense numerar) + I ff.; 6 + blanc + 133 ff; col·lació: a⁶ + a-q⁸ r⁶. Les mides del foli són: 282 x 200 mm al f. iiiir; de la caixa: 209 x 141 mm al f. iiiir; de la columna: 209 x 66 mm al f. iiiir; col.: 2; lin. 41 al f. iiiir. La font emprada és gòtica de dues mides. Pel que fa a la decoració, cal destacar que les caplletres amb decoració floral són de 4 unitats de pauta i la lletra "S" de cinc; les úniques excepcions serien les següents: la "E" del foli aii, que és de 10 unitats de pauta; la "P" del foli aiiii, que és de 9 unitats; la "O" del foli cxxxi que és de 4 unitats de pauta —a més a més és diferent a les altres caplletres—; la "E" del foli iiiiv i la "L" del foli xxxiiii^v són de 5 unitats de pauta. D'altra banda, la caplletra del Llibre Primer a la signatura de quadern aiiii no és de decoració floral: 4 animals, 1 central més gran, 3 fora de la lletra, que és una "P" majúscula; manquen diverses caplletres, que de vegades tenen la lletra guia i altres vegades no. Totes les caplletres "N" estan impreses del revés; la caplletra "L" al f. lv està del revés.

El paper de les guardes presenta una condició pobre. La coberta no té guarda. Paper amb taques de brutícia i humitat. El full ai (de la taula inicial) està més malmès que els altres, amb petita arruga al marge inferior esquerra. Forats de cucs, sobretot al centre del llibre, s'ajunten i es fan grans fins convertir-se en forma "L" d'un parell de centímetres. Cabell enganxat en fer el paper a cx. El foli cv té marca de doblec a l'angle inferior per assenyalar el verso; potser marcaria el "Capitol sete" del "Libre Dotze" ("recitant algunes coses de hercules ab la mort de periclemenes qui s transformae enuaries figures"). Sembla que al revers de la coberta hi havia unes 6 línies curtes a llapis, ara borrades i il·legibles. Full de signatura b viii reparat: hom ha enganxat paper allà on estava trencat. Full tallat; en resta una tireta d'uns 5-8 mm. Es curiós perquè una punta del tros que resta sembla relligada amb el llibre, com si s'hagués tallat abans de relligar-lo. Segons la numeració dels folis, hi mancava en aquest lloc el cxxviii, però és molt poc fiable perquè sovintegen les errades de foliació (subratllo els dos folis entre els que hi ha el foli tallat: cxxv-cxx vi (sic)-cxxxvi (sic)-cxxi vi (sic)-cxxxvii-cxxxviii-cxx-cxxxi); la signatura segueix bé i el sentit del text també.

He pogut constatar errades a les signatures de quaderns: i.ii per i.iii; oiii per oiiii; al foli en blanc manca ai; manca la b a biii, manca una i a i.i. Els quaderns sempre explicitats fins a v, excepte bv i rv. Les errades a la foliació són: i per iii, repeteix vii, ix-xi-xii-x per ix-x-xi-xii, xiii-iii-iv-xv (al verso del foli)-xvi, xvi per xviii, salta de xxx a xxxv, repeteix xxxvi, xixxx en lloc de xxxix, repeteix xlvi, li-xli per l-li, lx per lix, manca lxxiii, xcvi per xcvi, xvi per cxvi, repeteix cxxvi i segueix amb

4. Lola Badia, "Per la presència d'Ovidi a l'Edat Mitjana catalana, amb notes sobre les traduccions de les Heroides i de les *Metamorfosis* al vulgar", dins *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València-Barcelona: Institut Universitari de Filologia Valenciana-Abadia de Montserrat, 1993, pp. 39-71 (vegeu especialment les pp. 56-67, sobre la versió d'Alegre, i l'apèndix, pp. 67-71, on es transcriuen els folis 160r-161v de l'incunable barceloní, per fer un tast sobre el contingut de les al·legories que manquen al nostre exemplar).

“cxxi vi”, manca cxxviii, cxx per cxxx. Les formes de foliació de la desena del 40 alternen entre xxxx i xl. Les formes de foliació de la desena de 90 alternen lxxxx i xc. 98 i 99 escrits iic i ic. Gairebé sempre la foliació s’anomena “cartas”: així, s’anomena “carta” al quadern aiiii i als folis xv, xxi, xxviii, xxx, xixxx, xxxxi, xlii, xlvii(1), xxxviii, xli, lxv, lxix, lxxi; s’anomena “cartes” als folis iii-v.

Pel que fa a les errades en l’adjudicació dels llibres a l’encapçalat del verso, altres errades d’impresma i variacions, hom constata (1) que al verso de cada foli s’escriu el llibre a què pertany el text, en majúscula les inicials. Es dóna preferència al capítol que hi comença i no al que hi acaba. (2) Al foli ix hi ha Llibre Segon per Llibre Primer; al foli xx llibre segon per Llibre Tercer; al foli cvii Llibre Dotze per Llibre Tretze. (3) Al verso del quadern ci apareix la foliació “carta xv” per Llibre Segon. (4) A lxiiii vnyte per vuyte (la u del revés és n) i en minúscula. (5) A lxx vuyte en minúscula. A xcvi onze en minúscula. (6) De vegades escrit “quint” i altres “cinquè”, sense lògica aparent. Les errades de l’impresió serien: (1) foli lxxix^v: impresió torta, de manera que queda fora una part de la paraula llibre; igual a lxxxiii^v, lxxxv, lxxxvii i cxxi vi / qvii. (2) A xxxiii^v hi ha una taca de tinta. (3) A cviii lletra entintada, a l’inici del text del capítol segon. (4) A cxi marca-errada d’impresma (|) entre la paraula Llibre i la paraula Tretze.

Aquest exemplar no té cap nota de subscripció o que ens informi de la procedència. Sí, en canvi quatre notes antigues: (1) al foli xix^v, anotat al marge: “definitio mundiae” en pluma antiga; (2) al foli lxxxv dues marques de pluma ratlles (//) marcant inici i final d’un paràgraf; (3) al foli cxvii marcat a pluma el terç superior de la columna esquerra; (4) al foli cvii^v marca (1) per indicar final de text assenyalat. Una nota mecanografiada ha estat incorporada al volum, a manera de pre-atologació: “*Ovidi: Transformacions / Barcelona, Pere Miquel, 1494 / Traducción de Francesc Alegre // ¡Rarísimo incunable en lengua catalana! // Ejemplar completo de la obra de Ovidio pero sin los comentarios de Francisco Alegre. El volumen está encuadernado en pleno pergamino flexible del siglo XVI y no hay ningún vestigio que demuestre que del libro hayan sido separados los Comentarios. Ello hace creer que el volumen saldría de casa de su editor exactamente tal como ha llegado a nuestros días*”. Sobre aquest mecanografiat, ha estat escrita una nota a llapis: “Haebler 507 / Stilwill O.169 (4 copies) / Vindel. Barcelona No. 90 / + [The only Spanish edition of *Metamorphis*.] (sic) / catalan”. Al verso, a més, hom pot llegir la següent nota a mà, diferent de l’anterior, escrita a bolígraf: “Los ejemplares con los Comentarios de Francisco Alegre se venden hoy a mil dólares”.⁵

La descripció del contingut del nostre exemplar, finalment, seria la següent:

[inc. tit. f. 1ra prel., a i] Taula dels quinze llibres de transformacions del poeta ovidi partida per llibres: e capitols com se segueix.

[inc. índ., a i] Endreça de tota la obra ala illustrissima senyora dona Johana de arago en cartes.i.

5. Consultense: Marià Aguiló, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra, 1923-1927, referencias 2771; Pere Bohigas y Amadeu-J. Soberanas, *Exposició commemorativa del V centenari de la impremta. El llibre incunable als Països Catalans*, Barcelona, Diputació Provincial, 1976, ref. 72; Walter Arthur Copinger, *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum. Part II. A list of volumes not referred to by Hain*, London, H. Sotheran, 1898-1902, ref. 12167; Francisco García Craviotto (ed.), *Catálogo general de incunables en bibliotecas españolas*, Madrid, Ministerio de Cultura - Dirección General del Libro y Bibliotecas, 1989-1990, ref. 4252; *Guía de la Biblioteca Central de la Diputación Provincial de Barcelona*, Barcelona, Diputació Provincial, 1959, p. 269; Konrad Haebler, *Bibliografía ibérica del siglo XV*, The Hague, Martinus Nijhoff, 1903-1917, ref. 507; Francisco Vindel, *El arte tipográfico en España durante el siglo XV*, Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores, 1945-1951, vol. 1, ref. 90. Més dades a Jaume Turró, “*Officium poetae est fingere: Francesc Alegre i la Faula de Neptuno i Dyana*”, dins *Intel·lectuals i escriptors a la Baixa Edat Mitjana*, ed. L. Badia i A. Soler, Barcelona: Curial-Abadia de Montserrat, 1994, pp. 221-241.

[f. 6vb prel. [expl.] Acaben les tres taules sobre los quiuze [sic] libres de transformacions del poeta oidi e dels quinze libres de allegoria sobre aquells.

[inc. tit. f. I^{ra}] Ala illustrissima senyora la senyora dona Joana de Arago filla del molt alt e potentissim senyor don ferrando segon: nostre Rey e senyor ab humil affeccio francesch alegre besa les dignes mans.

[dedic] E¹⁰ntre la ocupacio de molts negocis illustrissima senyora la traductio: e allegoria deles faules de oidi gran temps me ha tengut

[f. II^{rb} expl.] E per ell aiudat qui ab deuots prechs de cor humiliat nomenysprea dare començ ala traductio.

[rubr III^{ra}] Libre primer de transformacions del poete [sic] oidi de cahos en species. Capitol.i.

[inc. text] P⁹Erque desige lo meu entendre scriuint dir deles formes mudades ennouells cossos vosaltres deus qui les haeu mudades afauoriu amos principis

[f., sense numerar, CXXXIII^{ra} expl.] absent haura afauorir los prechs de sos deuots.

[inc. tit.] Conclusio dela obra present.

[inc. epíl] I⁴A esvenguda ala fi desijada la mia present obra

[expl.] viuint en tots los setgles eternalment ma fama si res de veritat ha enlo dir dels poetes. Acaban los quize [sic] libres de transformacions del poeta oidi.